

LAURENS MEERMAN

Hollandse *azulejo's*

Lang voordat je toeristenwinkels had waar je moderne replica's kunt kopen – met plaatjes van bitterballen of Nike-schoenen erop – waren de blauw-witte Hollandse tegels al geliefd in het buitenland. Vooral de Portugezen wisten wat mooi was: de tegeltableaus die zij rond 1700 in Amsterdam bestelden, behoren tot de fraaiste die toen werden gemaakt. Een van die tegeltableaus kwam in 1955 terecht in het Rijksmuseum en is sinds kort in Otterlo te bewonderen.

In het Portugese dorp Nazaré, 120 kilometer ten noorden van Lissabon, heeft zich tweemaal een wonder voltrokken. In 1182 redde een Mariabeeld een ruiter toen die tijdens een hertenjacht van een klif dreigde te storten. Het tweede wonder vond ruim vijfhonderd jaar later plaats in de kerk die ter ere van het eerste wonder is gebouwd. Het gaat om het decoratieproject voor het kerkinterieur, dat bekleed is met Hollandse tegeltableaus die zo imposant zijn, dat je met recht van een wonder kunt spreken. De duizenden tegels – 6.568 in totaal – zijn op bestelling gemaakt in de Amsterdamse tegelbakkerij van Willem van der Kloet (1667-1747): De Twee Romeinen. Na een lange reis per boot en ossenkar zijn ze in Nazaré door lokale tegelzetters gemonteerd. Zij konden daarbij gelukkig gebruikmaken van de nummers die in Amsterdam achter

Foto's tegeltableau: Marjon Gemmeke

Fonds Fusien

Het openbaar kunstbezit in Nederland is enorm rijk en divers. Maar soms komt een kunstwerk in het ene museum beter tot zijn recht dan in het andere, of kan het op een bepaalde plek een ander verhaal vertellen dan in het museum waartoe het behoort. Fonds Fusien is bedoeld om langdurige bruiklenen tussen Nederlandse musea te stimuleren. Het is ingesteld ter gelegenheid van het afscheid van directeur Fusien Bijl de Vroe in 2022. Musea die belangstelling hebben voor een bijdrage vanuit dit fonds, kunnen contact opnemen met het bureau van de Vereniging Rembrandt.

Tegeltableau met een elegant gezelschap
Tegelbakkerij De Twee Romeinen (Willem van der Kloet)
1707. Tegels met tinglazuur (429 tegels), 171 x 435,5 cm
NEDERLANDS TEGELMUSEUM, OTTERLO (in bruikleen van het Rijksmuseum, Amsterdam)

Bruikleen vanaf 2025, met steun van de Vereniging Rembrandt (mede dankzij haar Fonds Fusien)

op de tegels waren gezet. Zo kwamen duizenden kilometers verderop de formidabele composities met Bijbelse voorstellingen precies zo op de muur als ze dat in het atelier in Amsterdam hadden bedacht.

Waarom haalden ze in Nazaré die tegels helemaal uit Nederland? Wie in Portugal is geweest, weet dat ze daar gek zijn op tegels. Blauw-witte vooral, zogeheten *azulejo*'s, die je er zelfs op de gevels van huizen en kerken vindt. Werden er dan rond 1700 nog geen blauw-witte tegels in Portugal gemaakt? Het antwoord is: ja, die werden daar wel gemaakt, maar de Portugese elite – die het zich kon veroorloven – bestelde destijds liever Hollandse tegels, omdat die qua glazuur en beschildering veel verfijnder waren dan de Portugese. Die voorliefde voor de Hollandse tegel had in 1687 in Portugal zelfs geleid tot een algeheel importverbod op buitenlandse tegels en aardewerk, om zo de eigen productie te beschermen. Het is veelzeggend dat bij de opheffing van dat verbod in 1698 specifiek werd vermeld dat de Hollandse tegels weer ingevoerd mochten worden.

Stadspaleis in Lissabon

En dat deden de Portugezen. De kerk in Nazaré is namelijk niet het enige gebouw in Portugal dat gedecoreerd werd met tegeltableaus uit Amsterdam. Rond 1707, iets voor de opdracht in Nazaré, leverde Willem van der Kloet zo'n twintig tableaus voor het stadspaleis van de familie Galvao Mexia in Lissabon. Die opdracht is minder goed gedocumenteerd dan die voor de kerk in Nazaré, en de tableaus zijn ook niet meer bij elkaar, maar het ensemble moet schitterend geweest zijn: scènes uit het leven van Jezus in de huiskapel en elegante voorstellingen, zoals dansende en dinerende figuren in kostbare kledij, in de zalen en de trappenhuizen. Hoewel het stadspaleis van de Galvao Mexia's in 1755 wonderwel gespaard bleef bij de grote aardbeving in Lissabon, werd het in 1899 afgebroken. De tegeltableaus raakten toen verspreid. Sommige bleven in Portugal, andere belandden – gedemonteerd in kisten – in een Frans klooster, waar ze niet op de muur terechtkwamen

Gezicht in de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk van Nazaré in Portugal met tegeltableaus uit 1709, met scènes uit het leven van David, door Willem van de Kloet

maar door de monniken weer van de hand werden gedaan.

Als het tableau met het *Elegante gezelschap* zich in zo'n kist bevond, kun je je voorstellen dat de monniken er geen plek voor vonden. Het formaat van bijna 4,5 meter breed zal het probleem niet zijn geweest, maar de voorstelling is niet zo passend voor mensen die in gekozen armoede leven. In 1955 werd het tableau via de Amsterdamse antiquair J.L. Morpurgo aangekocht door een instituut waar het wel goed op zijn plek was: het Rijksmuseum. Dat verwierf zo een prachtig voorbeeld van de uitzonderlijk hoge kwaliteit die de Hollandse tegelmakers rond 1700 aan Portugal leverden. Want zelfs voor de Hollandse markt werden destijds niet zulke imposante tableaus gemaakt. Je vraagt je af hoe Willem van der Kloet en zijn medewerkers daar tegenaan hebben gekeken. Met trots vast, maar waarschijnlijk ook met een beetje weemoed, omdat de meeste werknemers – en misschien Van der Kloet zelf ook – het eindresultaat in Portugal nooit zouden zien.

Hertenjacht

En dat geldt in zekere zin nog steeds. Om het tweede wonder van Nazaré echt te ervaren, zouden ook wij de reis naar Portugal moeten maken. Maar anders dan rond 1700 zijn wij in Nederland niet meer helemaal verstoken van die bijzondere Hollandse tegeltableaus die speciaal voor Portugal zijn gemaakt. Dankzij de afbraak van het stadspaleis van de Galvao Mexia's en de verspreiding van de tableaus uit dat stadspaleis bevinden zich nu twee van die 'Portugese' topstukken in Nederlandse museumcollecties. Naast het *Elegante gezelschap* in het Rijksmuseum verwierf het Amsterdam Museum in 1990 namelijk het nog grotere tableau met de *Hertenjacht*, ook gemaakt door Willem van der Kloet en hoogstwaarschijnlijk ook afkomstig uit het stadspaleis van de Galvao Mexia's. Maar om ervan te kunnen genieten moet een tegeltableau – of welk ander kunstwerk dan ook – wel getoond worden. Jarenlang was dat het geval: de *Hertenjacht* hing in het museumcafé van het

Details van het tegeltableau op pp. 10-11

Amsterdam Museum en het *Elegante gezelschap* maakte deel uit van de vaste presentatie van het Rijksmuseum. Maar toen het Rijksmuseum in 2013 na de verbouwing heropende, bleek het tableau verhuisd naar het depot.

Nederlands Tegelmuseum

Toch was het *Elegante gezelschap* daarmee niet helemaal verdwenen. Het bleef in ieder geval zitten in het hoofd van Johan Kamermans, de conservator van het Nederlands Tegelmuseum in Otterlo. Hoe mooi zou het zijn als dat toptableau weer zou kunnen worden bewonderd, dacht hij, en dan in de internationale context die het Tegelmuseum kan bieden. Maar bruikleenprocessen zijn bewerkelijk en kostbaar, en daarom is de drempel voor kleinere en middelgrote musea soms net iets te hoog. Toen Kamermans hoorde dat de Vereniging Rembrandt voor zulke bruikleenwensen een speciaal fonds heeft, deed hij een aanvraag (zie kader op p. 11). De langdurige bruikleen van het *Elegante gezelschap* is het eerste project dat vanuit dit Fonds Fusien is ondersteund.

Nu het tableau schittert in het Nederlands Tegelmuseum, heeft het museum bovendien iets gemeen met het door Rem Koolhaas ontworpen muziekgebouw in Porto. Want ook in die futuristische muziektempel kun je dit *Elegante gezelschap* vinden. In de betegelde VIP-lounge is in het plafond een replica van het tableau opgenomen. Geen exacte kopie: één tegel is moedwillig een kwartslag gedraaid. Maar dat subtiele detail is eenvoudig te missen. Het zijn vooral de lampen die op allerlei plekken uit de voorstelling steken – uit het been van de bediende bijvoorbeeld – die duidelijk maken dat je voor het echte *Elegante gezelschap* in Otterlo moet zijn.

Laurens Meerman is wetenschappelijk redacteur bij de Vereniging Rembrandt